

کشتوکال له

عیراقی کوندا



تیشی :

جمن دهکەم خوێنەری بەرز لەو پاشە بەرین کە ئەم باسە وەک بەشیک له پێداوێست و مەرجی دەرچوون پێشکەشی بەشی ئارکیکۆلۆژی کۆلیجی ئەدەبیاتی دانشگاهی بەغداکراوە .

● پێشەکی ●

له چاخە مەره دێرینه کانهوه ئادهمیزاد له ئەشکەوتی شاخەکانی باکوورو باکووری رۆژه لاتی ئەو شوێندا ژیاوه کە بەعیراق دەناسرێ .

ئەمەش بەو پاشماوێ شوێنە وارانە را دیاره کە لەو ئەشکەوتاندا بەجێی هیشتوون و برێکی دی باسیان

دەکەین ، وەک ئاشکراشە هەموو پێداوێستی و ئامرازەکانی ژبانی رۆژانەی لهوان سەردەماندا له بەرد دروست دەکرد ؛ هەر له بەر ئەو پێشە بهو چاخانه گوتراوه چاخە بەردینه کان .⁽¹⁾ جا پۆ ئەوی له بسازو دزخسی سرووشتی و ئاوهوه مایێ ئەگژ پێچاخاسە بزانیان کە ئادهمزادی تیا ژیاوه و کاریگی زوری به هەلسرکەوتی گشتی یهوه هەبووه دەیی ئەوه بزانیان کە :-

گۆی زوی به چەند جورولانەوه به کی جیۆلۆجی تێپهروه ، دوا جورولانەوهیشی ئەوه بسوره ، که به (هیلیۆزین) ناسراوه له چاخێ جیۆلۆجی نوی دا بووه ده کاته بیست ههزار سال بهر له ئێستا .

به لآم دهوڕاتیکی جیۆلۆجی گرینگه بهر لآم دهوڕانه هه بسوره به (پلاستۆزین) ناسراوه ؛ له م دهوڕاندا چیا نوی به پێچاو پێچه کان پێک هاتوون و گۆروانکاری به کی زۆر له ئاوه و رادا بووه ؛ که له ئە نجام دا چوار بارستی شەخته بهندی تێدا خشیوه به شه کانی باکووری گۆی زوی داگرتوه ، به تابه تیش شوێنه بلنده کانی . . .

له ژبانی ههردو شەخته بهندی (ماوه) به کی تاراده مێک گه رمۆکه ی به خوێه وه دیوه .⁽²⁾

له دهوڕانی پلاستۆزین دا ، چەند کۆمه لێکی ئادەمی و نیمچه ئادەمی دەرکەوتن ، له وانهیش ئەو کۆمه له ی که به (ئادهمزادی مایمورنی پشت راست) ناسراوه کۆمه له ی ئادهمزادی نایاندنرال و ئینجا کۆمه له ی (ئادهمزادی ژبی) ، که به دەرگه وتنی ، کومه له کانی دی ون بوون و نه مان ئینجا ئەم کۆمه له یه (واته ئادهمزادی ژبی) دەستی به سهر گۆی زوی داگرت . مرۆفسی خالی حازریش هەر له ئەو کۆمه له یه که وتوه وه وتوه لقی لی بووه توه .

ژبانی ئادهمیزاد به م جوړه هەر له سه ره تای سه ره له دانی یه وه تا که به چاخه مێژوویی به کان گه بشتروه ، به چەند خو ل و قوناخیکێ شارستانی دا تێپه ریه وه که به چاخه به ردینی به کان ناسراون ، چونکه ئەو ئامرازانەی به کاری گه یناوه له بهرد دروست کراون .

لی تۆزه کان ئەم چاخانه یان له عیراق دا به هزی جیاوازی و په ره سه ندنی پێشه سازی به ردی و ئامرازه تێقاپیه کان به سه ره چنده قوناخیک دا بهش کروه وه که نه مانه :-⁽³⁾

● چاخێ به ردینی دیرین - (Palaeolithic)⁽¹⁾

له م ماوه یه دا ژبانی ئادهمیزاد زیاتر به راوو کوکری دهنه وی بزبوی یه وه به ند بوو ، به لگهش شه کۆمه له ئامرازانە کە

(برده به لنگه) ی نریکی چه مجع مائی ئیستا (له کوردستانی
 حهراق) دوزراونه ته مو به نریکه ی (۱۰۰۰۰۰) سه دهه زار سال
 بهرله ئیستا دیاری کراون،^(۱) ههروهه ئه شکه وتی (هه زار میزد)
 له دهووری هری شاری سلیمانی و (چینی - ۵) له ئه شکه وتی
 شانه دهه له ناوچه ی هه ولیر.

● چاخ ی بهردینی نیوه راست (Mesolithic)

ماوه ی ئه م چه رخیه دوا دو اکاتی ئه دورانی په لاپت سزین
 ده گرتنه خزه به هزی پاشماوه ورده کانی شه مو به چاخ ی
 (مایکرو لیتیکش - Microlithic) ناسراوه چونکه ئه ئامرازانی
 ئاده مزاد له سه رده مه دا له بهردو ئیشکان دروستی کردون
 یشکه وتی ئیکی ئاشکرای پیوه دیاره له رووی لی خه وتان و
 بایه خ پی دانه وه که نسرو نه بیان له موزه خانه کانی دنیا دا
 پارێزراوه ، به تایی ئی موزه خانه ی عیرانی له به غدا .

ئهم چه رخیه له عیراق دا به هزی له شکه وتی (زرزی) بهر وه به
 چه رخی زرزی ناسراوه واری ته کانه تانی ئاده مزاد شه بهر وه
 ماوه سه رده مکی گرتنه له ژبانی دا که وا کاکلی با سه کمانه
 نه ویش چه رخی بهردینی نوری به .

● چه رخی بهردینی نوی - Neolithic

یا - سه رده تای شو ریشکی نه پراوه
 له ژبانی ئاده مزاد دا -

چه رخی بهردینی نوی به چاخ ی بهرهم هینانی بژیوی
 (Producing Food) یش ناسراوه ، سه یارمت بهر وه
 بهرهم هینانی بژیوی به کشت وکال و مائی کردنی ئاژه له وه
 دوو رووداوی گرتنه بوون هاتنه نیه سو ژبانی ئاده مزاد و
 ئادگاری شارستانیه تیان پیوه بی ؛ به پراده ی ئه وه ی زو ره
 میژ و ونوس و ئارکیژلۆژ بینه کانی بایه خ ئهم یشکه وتنه
 به بایه خ شو ریش یشه سازی شارستانیه تیی نوری ده گرتن .

بهرهم هینانی بژیوی به کشت وکال و مائی کردنی
 ئاژه لیش هوی له پاده بهر پر بایه خ بوون ئاده مزاد بیان له
 ژبانی کیوی بایه تی و چه لهرستی چاخه کانی بهردینی کۆن بو
 ژبانی ئیکی یشکه وتوو گواسته مو . زاستیش نه وه کانی ئاخرو
 ئوختری چاخ ی بهردینی نیوه راست زه مینه ی ته شو ریشه
 ئابووری به بیان خو ش کرد .^(۲)

به پلام داخو کمانه بیان له ئیستا بوو ، مائی کردنی کشت وکال
 یان ئاژه له ؟

هه ندی له لی ئاژه کانی دوزینه وه ی کشت وکال ده خه نه پیش
 مائی کردنی ئاژه له ؛ ئه وانه وای ده بینن که هه ولی مائی کردنی
 زو ریه ی ئه و گیان له بهرانه ی که ئیستا هه دن له پیش
 بهرهم هینان دا سه رنه که وتوو سه گه نه بی (۱) ، چونکه سه گه
 هه ره له چاخ ی بهردینی نیوه راست وه مائی کرابوو .^(۳) ئه م هیش
 هه رووک ئاشکرایه ده گه رتیه وه بو به موزه هندی و پیوه ندی نیوان
 سه گه و ئاده میزاد ؛ سه گه به هزی بهرهمستی ته وازی له
 بۆن کردن و گوئی قولا خسی دا توانی سه وستی بهر وه ی
 ئیچیریکه مو ی ، له همان کاتی شدا له هه مو وه ترسی به ک
 ئاگاداری خاوه نه کهی بکانه وه ، خاوه نه که پیش له پادداشتی
 ئه ویدا پاشماوه ی ئیچیره کهی بداتی .

میژ ووی مائی کردنی ئاژه لیش (له ته واری دنیا دا) وه ختیکی
 زو ری ویشته وه ، به ئیچه وانه ی نه ورووک و دانه ویتلانه ی
 ئاده مزاد روواندوونی .

بو گۆر ئیسه کاری ئابووریش که به هزی بهر ووی سه ی
 کشت وکالی بهر وه به تایی ئیش دانه ویتله ، ئه وه دوا ی نه وه ی
 وشکی رۆژه لاتی نریکی داگرت ، چه ند جزیو ک گنم و
 جزی خو رسک له ناوچه یه دا شین بوون ، له و کاتمه دا ئاده مزاد
 ناچار بوو له پشناوی مانه وه ی دا بژیوی خزی بهرهم به ئینی ،
 بویه به ره بهر بهر زایی به کانی به جی هیش ورووی له میژرگه
 بهر ئاوه کانی کرده .^(۴)

به م چه شله توانی بهر ووی سه ی وه ک دانه ویتله پر ویتوو
 میگه له کانی و ناوینتی ، دوا ی ئه وه ی به کۆر دانه ویتان یانی
 مسو گره نه ده بوو .

له جیگی سه یروون و دروست کردنی نه زلی
 جیگی سه یرویش دا ، کۆرینه کاتیان له فو ریی هتی دروست کردو
 به قه دی دۆخ تانی ش داره رکیان ته ده کردو پاشان فو ره مه ست
 ده گرا . به م چه شنه سه قایمان گرت ، یئتر ده ستیان دا به
 چاتندی بهر ووی سه ی خو اردن و مائی کردنی ئاژه له به م هیش
 ژماره ی دانیشناو زیاتر بوو که له دوا ی شدا بووه هزی
 نه ش و نمانی کۆمه لگای گۆندنشین ، له ئه نه جمانی په کگرتنی

کۆمەلە خیزانیک لە بنیادی بەرھەم هینانی بۆ یۆرودا کوژی لە خوێیان. زۆر بوونی بەروبووم و خۆراکیش جۆرە نایەتەمەندبەکی ینیک هینا، وەکو دیاردەبەکیش «سەرەنجامیکی پر یا بەخی بۆ ژبانی لەو بەدوای ئادەمیزاد» لێ کۆتەمەر، چ لەوێ پێوەندی بە پەرەسەندنی هونەرەویی، یا بە گەشەکردنی چینی کۆمەلەبەتی کەوا کاری لاریزوری ئایینی بە کاتی ئادەمیزادی بەخۆسپاردە. ⁽¹¹⁾ ئەمەش هەمووی بەهزی ئەو شێوازە نوێیە بوو کە خۆراکەمەری کشت و کۆن هینا بوو بە کالی.

لە روانگی ئارکیئۆلۆژی پشەوه، لێ نۆژەکانی بەرایی ئەم چاخیان بە پشەسازی گێنە (pottery) لەچاخی بەردینی بە کاتی دی جیاکردۆتەوه؛ تا ئەوێ گێنە پرۆ بەهزی جیاکردنەوی ناسیەوی هەوازیته کاتی چاخی بەردینی نوێ خویشی . . . ئەمەش لەهال پاشماوی کشت و کۆن و ئاژەل دا، وەک پاشماوی ئەو دانەوێلانە ئادەمیزاد چاندوونی (گەتم چۆن)، هەروەها ئێسک و پرۆسکی گیانلەبەرە مائی کراوەکان و ئەو ئامرازانە لێ تیشە بەرد دروستیان دەکردو لە کشت و کۆن دا بە کاریان دەهینا.

بە لایەنێدا پرۆسیانیک دیتە پشەوه: داخۆ ئەو بەرەو پیش چوون و پەرەسەندنە لێمە کاتداو لە کشت دنیا دا وەکو بەک پرۆوه؟ بان چۆن؟

تەواوی لێ نۆژ و لاریکۆلۆژی پشەوه (بەشێوەیەکی گشتی) لەو پیاوێزدان کە سەرەتا کاتی شوێرش کشت و کۆن لە ناریجی رۆژە لانی نزیک دا بوو، بەدیاری کردنی بناری چیاکانی باکووری خیراق و زنجیرە چیاوی زاگروس و پانەکانی ئاسیای ناوەراست. . . ئەمەش بەگەڵبەگە بەلگە چەمپاوه؛ لەوانە بوونی بەگزی هەندێ رۆوهکی کۆی بەتایەتیش دانەوێلە کە ئادەمیزاد بەجاندن مائی کردوون وەکو گەتم و جۆ، هەروەها بەنچە چەند گیانلەبەرێکی کۆی مائی کراو وەکو مەرپۆزن و مانگا. بێچگە لەو ئامرازانە لێ کشت و کۆن بە کاری هینان و لە هەندێ شوێنەواردا مۆزاراوتەوه وەکو داسی بەردینی دەسک دارو گەستی بەردو جۆنی و دەستپارو چەمۆزی بەردی، جگە لە ئامرازێ وەک ئەمزی وەکەوچک و سۆزنی بەردین،

ئەمانەت هەندێ خشیلی بەرەپش کە لە بەردی مەرپۆزیان دروست کردوون، سەرەرای پەیکەری ئاژەلە مائی کراوەکان، هەروەها پەیکەری خۆراوێندی دابک (خۆراوێندی بەپیتی) کە پەرستوویانەو پێوەندی بەو قوتناخەوه هەبوو وەکو نیشانی بەپیتی ⁽¹¹⁾.

● هەواڕە کشت و کۆن بە کاتی بەرایی: ئەو شوێرشە کشت و کۆن بەی باکووری خیراق بەخۆبەردی پشەتاییکی لەناکاو نەبوو، بەلکەر بەقوتناخ بوو و هەر ئاوەهیش پەری سەند.

سەرەتا گۆنە کشت و کۆن بە کانی بچووک بوون، لە چەند مائۆکەبەک نیشەمە پەرین، پاشان وای لێ هات فراوانتر بوون بەرەپشتر چوون، بەرەدی ئەوێ چەشتیک لە دابیش بوونی کاریش لەو کۆمەلگە کشت و کۆن پانە پیک هات؛ و ژن لەو کۆمەلگە پانەدا سەرەرای بەخێرکردنی مندال دانەوێلەشیان دەهاری یونان و خۆراکیشیان تاییبە دەکردو تەوینان دەکردو مائۆتیشیان پەرەبەرە دەکرد، پیاوێش چەک و ئامرازێ دیکە لە بەرد دروست دەکردن و کێنگەکی و ناو دەهینا و دەپاراست و دەچوو راون. ⁽¹¹⁷⁾

کشت و کۆن لە هەواڕە کانی بەرایی دا دێاری کراو بوو، لە رۆوهپۆنکی بچووک دا دەکرا کە بەشی خیزانیک بکا، دیسان تا دوادواکاتی ئەم چەرخەش درختی بەرداریان لە کێنگە دا نەمەرواند بۆ پە وای دەچی کشت و کۆن پانە بەراگواستن بووی؛ بەوێ کە خاکی کە تیشێ ئێدا نەما دەپانگواستەوه زۆیەکی تری بەپیت.

پەندابوونی ملکابەتی تاکە کەسیش هەر لەو سەرەمەدا بوو، کە بریتی بوو لە ملکابەتی کێنگە ئامرازە سەرەتایە کانی بەرھەم هینان و گیانلەبەرە مائی کراوە کانی لەوێرگە.

گرێنگریش ئەو هەواڕە کشت و کۆن پانەش ئەمانە: . . .

● چەرمۆ: تائینا ئەم گۆنە کە دەکەوێتە رۆژە لانی شاری چەمچەمەل و ٢٥ کەم لە کەریکۆک دورە، بەکۆتەین گۆنیدی کشت و کۆن ئامرازە لە هەموو دنیا دا. ⁽¹¹⁷⁾ پاشماوی (چەرمۆ) لە لایەن ئێریدەگی (پەیمانگای

رژنه لات)ی سر بهدانشگای شیکاگزی نمهریکایی بهره
(۱۹۴۸ - ۱۹۵۵) دوزراوتهمه پشکینه کانی لهم نیره شانده
چین یا دوری نیشهچی بوونی بهدیارخستروه که به قور
دروست کراون.

بههزی بهکارهینانی ینگای (کاربون ۱۴ - C14) ^(۱۱) چینی
بهکم بهنزیکه ۶۷۵۰ سال پ. ز دیاری کراوه.

۱۰. (چهرسو) بهلگه ۱ په کمین گوندی هه میسه بمان همداتی،
شونیه واری تا (۲۵) مالی لن دوزراوتهمه، هه مالمیک چهند
ژورنیک پیووکی تیدابه دیواره کانیان به قور لهسر
بنافه به کی بهردین دروست کراوه ناگردانیسی تیدا بوه،
جگه له هه نلسی په پمک مرزگی قوری سورمه ونه کراوی
نازه لان و خوداوندی دایک (خوداوندی به پیچی) و گلینه ی
همه جور که له چینه کانی سره مه دا دوزراوتهمه.

• به لاتی کسمه دوو جور هه گم له چه مرودا چیتراون،
نممش له و دهنکه به خه لوروز بووانه دا دهره که موی کله یی
دوزراوتهمه جوره کانیسی (ئینکون - Einkorn) و (ئیمیر -
Emmer)، ن، سه بره یای جوریک به زالیبا. ^(۱۲)

ئیمه بههزی نهو چونی و دهمستارو سه مه دیوی ینگه قوری و
بهردیانه و دزاتین که دانه ویله بان یی هار یو

● حه سوونه

هه وارگه به کی دیکه کشت وکالی به، ده که وینه
سنوری شاری مووسل ۳۵ کم به لای باشورودا.

پهره سهندنی شورشی کشت وکالی له حه سوونه دا
ناشکرا ترور ووتیره. پشکینه ناریکی لزی کیه کان ناکو ده
نوه یان له کومه لگایه دا بهدره خستروه که پاشماوه کانیان له
شانده چینی سه زگی دا بوه. ^(۱۳)

له پیچی به کمندا له سره ساغه (Virgin Soil) هه وارگه به کی
کشت وکالی دوزراوتهمه که له وه دهچی دانشتوانی له
چاودا ژ باسن چونکه هه شونیه واری خانسووی قور
دهره که وتروه، ته نیا کومه لیک گلینه چیهرخی بهردینی نویی
تیدا دوزراوتهمه. ^(۱۴)

● تمللوسیوان

ئهم هه وارگه به ده که وینه کهناری لای رژزه لاتی

پروویاری دیجله به ۱۰ کم دور له باشوروی سامه پرا
(تمللوسیوان) شونیه واری کومه لیک گوندی کشت وکالی
تیداهرگه وتروه بایه چی ئهم شونیه واره دوا ی لیکوزینه ویه نهو
پاشماوانه دهره گوت که تیدا دیتراومه.

● گوندی مه ناره

ده که وینه باشوروی شاری کهرکوک ووه ختی خزی
له سالی ۱۹۴۸ دا له لایین نیره به کی دانشگای شیکاگزی
پشکراوه، پاشماوه کانیسی له گه ل پاشماوه کانی حه سوونه
پیک ده چن.

هه ره ها (نوم له لده بیانی به) که ۲۶ کم له رژو لاری شاری
(هزه من) موه دوروم (نه یه و) و (یارم ته به - له هشتی شهنگلری)
(ششاره - له هشتی رانیسه؛ که ناری لای دهسته راستی
پروویاری زای پیووک و (سه بره چی به) و (برام عزن) و
(چوخه مامی) له باکوروی شاری مه نملی وهی تر.

● بهشی به کم

هه یه کانی سه ره لمان

نهو خالانه ی سه رنج راده کیش، نه وه نده ی پیوه نلی به
نیشه چی بوونی لاده میزاده هه یی له ده شایه کانی دوتی
دووشاوان (رانیلین) و پیوه نلی نه وه به ناوه واره، به لگه
به رده سته کان نامازه بز نه وه ده کن که جیاوازی له ناوه هه یای
نهو ناوچه یه دا، هه شت هه زار سالی پ. ز له گه ل نیتادا نهو
جیاوازی به جه وه مری به ن به چ له باری باری بارانه یی یا
پله ی گه رمی.

ئهم خاله ییش به گونیه ی نهو لیکوزینه وانه ی پیوه ندیان به
لایه نی جوهراتیای میزوی غیراته هه به گرینگه، چونکه
له و جوره لیکوزینه وانه له دهره کوشی شارستانیته دا بایه چی
خویان هه به. به ره رحال له پال گه لیک هزی دیکه ره ناوه ووا
کارنکی کاریگه ری هه بوه له سه ره لمانی شارستانیته دا.
هه به نمرونه ته ماشا ده کمین گه رمی له راده به دهری نهو
ولانانه ی که وتروه ته سه ره نیلی ئیستوا هانی سه ره لمانی
شارستانیته نی ندهاوه، چونکه ته مقلی و نه خوشی و پیگه به شتی

پیش واحد و پسر برون پیش واده که له‌ممش گشتی به‌هزی ناوو
ه‌موایه، وای کردوه دانیش‌ووانه‌کی به‌منج بلدن و که‌متر
به‌تنگه پروه‌گانی دیکه‌ی زی‌تومه بن که شارس‌تانیست
دروست ده‌گن.^(۱۸)

به‌گورنی هزی جورالی باوه‌کو نه‌توان شارس‌تانیست
ب‌خول‌فین، به‌لام ری‌خوش‌شکری به‌سه‌نندن و نه‌ش و
نمایه‌تی. به‌رچاوت‌ریش نه‌ه‌ویانه‌پیش که له‌ه‌یراق دا مه‌سمر
پرون و به‌شدلیان له‌سمر ه‌لدانی کشت و کتان دا کردوه
نمانه‌ن:

یه‌که‌م: ناوه‌واو شونیی جورالی

--

وه‌ک دیاره‌ عیراق شونیکیی جورالی گرینگی ه‌به‌ج
نیش‌تواج له‌ میژووی که‌ونه‌ای‌دا، که ه‌رسنی قاریری تبادا
پینک ده‌گن، له‌ممش به‌گن‌سره‌ی بازگانیسه‌وه ه‌میشه
بابه‌خیکیی ستراتیژی ه‌مووه.

له‌لایه‌کی دیکه‌وه ده‌کومنه‌ به‌شی باشووری ناوچه‌ی
فینکاسی‌وه ه‌مرنمی ریزول‌لای قاریره‌کانشه‌وه‌به، نه‌م
ش‌نیش‌تانه‌پیش وه‌ک تاشکرابه و ناوه‌موایه‌کی راگن‌س‌ر‌گوزرای
ه‌نیه، له‌ نیوان ناوه‌موای گ‌رمی بیابان و ناوه‌موای ح‌وزی
د‌ری‌ای ناوه‌راست «ا»^(۱۹).

ب‌به‌شه‌ سرو. ش‌سه‌کاشیی؛ ده‌توانین سی‌ جوړه
ناوه‌موا به‌ن‌ی‌ی به‌شه‌کاتی روویوی د‌ری‌ی ب‌ک‌مین که
نمانه‌ن:

۱- به‌شی شاخوایی و نیمچه شاخوایی: یه‌گشتی نه‌م به‌شه
چیکانی باکوور و ریزه‌لانی باکوور ده‌گرتنه‌وه.
ناوه‌موای فینکسه‌وه له‌چ‌مشنی ناوه‌موای ناوچه‌ی د‌ری‌ای
ناوه‌راسته؛ که ساری زستان و گ‌رمی‌ی هاوینسانی
مام ناوه‌ندی‌به، سالانه‌پیش له (۴۰ تا ۱۰۰) سانتی‌متری
باران لی د‌ری‌اری.

مام ناوه‌ن‌سلیجینی ناوه‌موایش له‌ زستان و هاوین دا،
ه‌مره‌ه‌ا ریزه‌ی باران بارین به‌س‌مر ب‌ه‌وی‌ی چ‌شه‌ها
کشت و کاتی لی ب‌ک‌ری.

ن‌ل‌رجه شاخوایی و نیمچه شاخوایی‌به‌کانشی پینج یه‌کی

روویسوی عیراق پینک دینن؛ له‌ ریزه‌ه‌ل‌ت‌ه‌وه له‌ سنووری
نیرانه‌وه ده‌ست پ‌ه‌ک‌اول به‌ک‌اوه له‌ سنووریس له‌ سنووری تورکیار
سوریاوه تا نه‌وی له‌ سنووری ده‌شته‌لیت‌وی‌به‌کان دا ده‌پیت‌ه‌وه
به‌زایی و گردولکه

به‌شی نیمچه شاخوایش له‌ بناری چیکانه‌وه به‌لای ریزه‌ل‌اوا
باشووری ناوچه شاخوایی‌به‌کانه‌وه ده‌ست پ‌ه‌ک‌ا، روویارو
روویار به‌ره‌وام ده‌یی تا ده‌گانه سنووری سوریا به‌لای
ریزه‌ل‌اوا و لیواوه‌کاتی بانی ریزه‌ل‌اوا، به‌لای باشووری ریزه‌ل‌اوا دا
(سه‌ری نه‌خش‌به‌که).

نه‌م ناوچه‌پیش به‌ه‌وی به‌ر‌ل‌وی‌باران بارینه‌وه له‌وه‌پ‌گی
خوشی لی ه‌له‌که‌وت‌وه‌وه‌و مالانی لی به‌خیرده‌ک‌ری.

چ‌سان به‌ری‌وی‌ن‌رمی ناوچه‌که‌وه‌لقه‌کاتی روویاری دیج‌له
بای نه‌وی تیدایه‌ سوید له‌ دروست‌کردنی به‌ری‌ست بی‌ن‌ری،
ب‌ویه ده‌بین چ‌ن‌ل‌دن پ‌ر‌ر‌زه‌ی له‌ جوړه‌ی لی د‌مه‌ز‌واوه وه‌ک
پ‌ر‌ر‌زه‌ی (د‌وک‌ان) له‌س‌ر روویاری زایی‌ی ب‌چ‌سووک و

(د‌ره‌به‌ن‌دی‌خ‌ان) له‌ سه‌ر روویاری دیاله، ت‌ن‌ان‌ب‌ت پ‌اش‌مو‌وی
پ‌ر‌ر‌زه‌ی ک‌وشی تیدایه، دیار‌ت‌س‌نیان نه‌وه‌به‌ری‌سته‌به‌که له
ک‌ن‌ن‌ه‌وه له‌سه‌ر روویاری ع‌وز‌یم دا د‌لم‌ه‌ز‌واوه.

ب- ده‌شته‌لیت‌وی‌به‌کان: ده‌شته لی‌ت‌وی‌به‌کاتی باشوور
ن‌س‌ره‌استی د‌ل‌ت‌ای نه‌وه‌د‌شت‌انی‌ت‌ه‌ له‌ پینک گ‌ه‌ب‌شتی ه‌رد‌وو
روویاری دیج‌له‌وه‌ ف‌ور‌اند‌ا پینک د‌ی.

به‌ه‌زی ناوه‌موای گ‌رمی‌سی له‌ ناوچه‌به‌داو‌ک‌می باران،
ه‌مر له‌ ک‌وشی ک‌ن‌ن‌ه‌وه پ‌ر‌ر‌زه‌ی ناودانی تید‌ا ه‌ه‌بووه.

د‌ولی ف‌ور‌ات‌یش که نه‌خ‌ت‌یک له‌ د‌ولی دیج‌له به‌ر‌ز‌تره، وه‌ک
دیارد‌یه‌کی سرو ش‌ی ه‌میشه سویدی لی و‌ه‌ر‌گیر‌وه له‌ لی‌د‌انی
جوگ‌ه‌له‌مو روویاری‌وه‌کی وا که نه‌وه‌د‌شت‌انی‌ت‌ه‌ی پ‌ن ناود‌را‌وه‌له
ناکام‌دا کشت و ک‌ل‌یک‌یی به‌رف‌راوانی له‌به‌ر‌کر‌وه.^(۲۰)

ج- بیابان و ناوچه ده‌شت‌ای‌به‌کان: که له‌ باکوور‌دا
ناوه‌موای فینکسی د‌ری‌ای ناوه‌راستی‌ان ه‌به‌مو‌له
ناوه‌راست و باشوور‌یش‌دا ناوه‌موای بیابان.
د‌وه‌م: سه‌ر‌چ‌اوه‌و رو‌وب‌اره‌کان

له‌پ‌ال ل‌اف‌اری ز‌وو‌ر به‌رف‌ره‌ی دیج‌له‌وه‌ ف‌ور‌ات‌یش، نه‌گ‌م‌ر

چاودبیری نه کسری و بهری نه گیسری به هیزی سرو شتی خاکه کهوه کارساتان ده قهویتی .

له گه له توره شدا له دوو روویاره هه ره له کۆنه وه کۆله که ی کشت و کال برون ، ته نانهت شارستانه تی عیرا قی دیرین و گه شه مندنی هه ره له سه رتاوه به هزی له دوو روویاره وه بوو .
بایه خسی له دوو روویاره ییش له وه دا دهرده که وئی که هه ره هه وارگه و گونیده کشت و کالی به دیرینه کان له قهراخی له روویارانهدا بووه ، له وه نه گه ر باسی بایه خیان له ناودان و گه شه مندنی بازارگانی و وه ک هه یه کی گواسته ویش نه که یین .

هه ر بویه هه میسه به چاوتیکی پیروز سه یریان کراوه ته نانهت هیندی جار به خرداوه نندی زاینده ی هیزه سرو شتی به کان زه یراون .

به گونیری پرۆه کانی ناودانیش ، زوره هه برون ، لایه تی و گشتی . ته نانهت له ناوچه شاخساری و نیمچه شاخساری به کانی شدا . له وه تا نوو سه کانی شای لاشوربان سه نحاربه (۷۰۴ - ۶۸۱ پ . ز) باسی پرۆه تابه تی به که ی ده که نه که ئاری گه یانده وه ته نه به وای پایته خت .^(۱۱)

ناوچه کانی باشورویش له نیسه جی بوونی بویه کهم جارگه ئاده میزاده وه به هزی کهم بارانی و به رزی و ناوهرزی روویاره کان پشی ته واریان به دهران به شتوره ، بویه ده یین ده ورو به ری شاری ئوروک (وه رکاب) هه ره له هه زاری چواره یا له سه رحیایی کشت و کال به لای پیشه سازی و بازارگانی دا شکاوه ته وه .

له پال له م هه یانه شدا ، خاکی به پیتی زوره شوینی عیراق که لایه تی به پیتی روویاره کانی پیکان هیناوه هه یه کی دیکه به . . .

● به شی دووم ●
سه رچاوه کانی لیکۆلینه وه

سرو شتی لیکۆلینه وه چاره سه کردنی هه ربا به تیک له

لایه تی میژ و یه یه وه به تابه تیش له و بابه تانه ی پیوه ندی به رابردو وه وه هه یی ج جای رابردو وه کی دیرین ، هه ره له سه ره تاوه لی تیز (که هه لیه ت ده یی په یریه ی رینگابه کی زانستی یانه بکا) پیوهستی یی یان ده یی و پشت به وه بگه نمانه ده به ستی که له به ر ده ستی دان و سه رچاوه ی لیکۆلینه وه یی .
نیشانه به م راستیانه دوو چۆره سه رچاوه مان بۆ لیکۆلینه وه ی کشت و کال له عیرا قی کۆن دا هه به :

- ۱ - سه رچاوه ماددی به کان
- ۲ - سه رچاوه نوو سه رچاوه کان

به کهم سه رچاوه ماددی به کان

هه به ست له سه رچاوه ماددی به کان ، پاشماوه ی له شوینه واره دهرینه نه به ، که له ماوه ی جیا جیادا دۆزراوه نه ته وه ه ی روژگاری جاجیان .
به گونیری کشت و کالی هه ره که له م باسه دا مه به سه ته ، هه م سوو له دوو زراوانه ده گه رینه وه که به پاچی پشکنه ره ئاز کۆلۆن به کان دۆزراوه ته وه .

له م چۆره سه رچاوه ییش له سه رچاوه ی تر چا تر جی تی متمانه ن ، چونکه هه یین زین و به ده ست ده گه رین و به مه واده ی که به رجه سه تیش رابردو ده گه رنه وه .

به رچاوتسیرینی له سه رچاوه نه پش که چالاکی کشت و کالی مان له روژگاره کانی دهرین دا بو ده گه رینه وه به لگه ی به رده ست و باوه یی کراون بوونی له وچالاکی یانه ده سه لپین له مانه ن :

۱ / (دانه وێله به خه لۆز بووه کان و هه مباره کانیا ن)
ئاده میزاد پیش له وه ی هه ی به کشت و کال بیا دانسه وێله ی نایسه و ، له وه مه ی له فۆناخی کۆکردنه وه ی بۆ یی دا بوو پشی یی ده به ست ۱ پاشان به ره به هه نلی چیشنی له و دانانه به چاندن تاتی کرده وه مانی کردن ، به م چۆره سه ره تایی کشت و کالیکی دهری کراوه سه ری هه لدا .

نمرونی له و دانه مانی کراوانه به خه لۆز بووی له گوندی (چه رمنی) کشت و کالیدا دۆزراوه ته وه ئیستا له مزه خانه ی

غیراتی دا له به غذا پاریزراوان .

دوژراونه تهره وهکو جونی وده ستارو نامانی دیکه ی تودان ، که هیندیکیان لهوانه له موزه خانی غیراتی دا پاریزراوان ،^(۱۳) سه برای نهوانسی له سردیسوارو موزه لولسی بهکان دا هه لکه ندراون . . بومسونه پشکمره نارکیژلوی بهکان گه لیک نامیرو نامسرازی لم بابه تیان دوزیره ته که همویان سهرهوه چهرخه ن (چهرخی بهردینی نوی) . که هه مش خوبی له خوبدا به لگه ی مادی و بهردستن و بونی کشت وکال و راده ی پشکه وتی له سردمیکه به بز سردمیکه تر ده چه سین .

له ناچه ی باشوریش (پیمه به یکه) دیتراونه ته که له کشت وکال دا به کارهاتوره ، ته نامت هندی ، نهوی پی ی دملین خشی (راستی کوور) له ویسه ریسه ده زانی چونکه هه لگرتی هر شهله قورسک له زوی به ویسه ریسه هه لگرتی هه به سمر شونی پیوست نهو شیویه وهرده گرتی^(۱۴) که هم چه شنه خشته ییش زیاتر له ییاسازی سونه ریسه کانی بهرایی دا به کارهاتوره .

۴ / (نیسانی نازده مالی کراوه کان)

له شمنجلی پشکینی هندی شونه واری چهرخی بهردینی نوی به ، گه لیک پارچه نیک و پروسکی گیانله بهره مالی کراوه کان دوژراونه ته ، ههر به نمونه کومه لیکي چاک له و پارچه نیسانانه له چه رمودا دوژراونه ته وه .

مالی کردنی گیانله بهریش هه نکاویکی گینگه له ریگی جی نشین بوون دا ، نلک هه بز کومه لگایه کی شوانکاره به لکو بز دروست بوونی گوندایش ، چونکه زور له و نامرازه وردانه ی که له مومیش نامازهمان بزکردو ناممیزاد له ژایی رو ژانه ی دا به کاری ده هیان له نیسانی نهو گیانله بهرانه دروست ده کران ؛ وه کوه درزی سوژن و نامراز و ردیله ی تر ، بیجگه لهوی که سه رچاوه ی بز پری روژانه ی ناممیزادیش بوون له به کارهینانی گوشت وپسته و سیبی .

۵ / (موزه لولسی و چاپه کایان)

موزه لولسی به کایش زانباریمان له باره ی گه لیک لاپه نی بان و گوزهرانی نهوان سرده مه دیرینه ده نی^(۱۵) . کومه لیکي به کجار زور له و موزه لولسی به دوژراونه ته وه که

واپسی ده چی نهو سرده مه له چه رمودا به هوسی کوروره و بز نیایی پاشان هارایی و کرایته نان ، بان کرای به شورباو ده گونجی له سه ره تابشدا ههر نهو شوزیاوه یی و ترشایی و بووی به (بیره) که له گه لی له نیکه نسراوه کانی له وه به دوادا ناوی ختی .

بو تمباریش گومانی تیدا نی به که عمباره کان پیمان دملین بهرهمی زیاد له به کارهینان هه بووه بویه له عمباران کراوه . پشکینی نارکیژلوی بوونی نهو جوهره عمبارانه ی له ماماندوره که نه موش به لگه به کی تره بولی توژ له لیکوژینه وی دا . لیره دا چی ی باسه بلین تاکو نیستا له وه هواره کشت وکالی یانه چمند جوژی لهو عمبارانه دوژراونه ته ؛ جوژیکان لهوانه به پال ماله وهی به برتی به له ژ وورنی بچسوکر له زوری گوزهران . . به یککی دی بازنه یی به ، هه مش بووه له شیویه چال و خه مندک دا بووه .^(۱۶)

۲ / (کوخ و کولینه کان)

کولیت و کوزه کان له وه لگانه ن که به راشکاوی بوونی کشت وکالمان له چاخه کوزه کاندا بزده له مین . چونکه نزهکی ناممیزادی دیرین له کینگه و جیگیر بوونی مریجکی سه ره کی سه کوه وتی پرژوه کشت وکالی به کان بووه ، به هوسی نهوی کینگه هه همیشه کاری وناوهینان و په روره دهی دهوی له ناماده کردنی زهوی بهر بگره بز چاندن تا کیلان و تودان و لادوان و دروینه وداکردن ، ته نامت نال و گوزکردنی له وکته ی بهرهمه که له راده ی به کارهینان دا ریعت ده کا .

پشکینی نارکیژلوی زور له گونده کشت وکالیه کان دهریان خستوه که زور به ی زوری نهو کوخ و کولیتانه له قور دروست کرابوون ، هه مش خوبی له خوبی دا به لگه ی جیگیر بوونه ، هیچ کومه لگایه کی جیگیریش ناشکرایه بهی خوراک نابیی ؛ که واتسه بوونی کوخ و کولیتی قوری ، واتسه بوونی کشت وکال بومسوه گهر کردنی بز پوی .

۳ / (نامیرو نامسرازی کشت وکالی)

کومه لیک نامیرو نامسرازی کشت وکالی له وه وارگانه د

ژبانی کینگولایه‌نی دیکه‌ی پی‌سوند به کشت و کالمان بۆ
رهنگه دهمنه‌وه. بۆ نمونه:

- مۆریکی لولله‌ی که دیمه‌نی کیلان ده‌نوئینی، به‌شامیری
کیلان و تۆدانه‌وه‌ل شاری (نیپۆری سۆمه‌ری دا دۆزراوه‌تومه.

چاپسی مۆریکی دیکه، خوداوهند (پساو)، خوداوهندی
کشت و کال ده‌نوئینی که ده‌وری به‌گوله‌گه‌نم دراوه.

- چاپیکی دیکه‌ی مۆریکی لولله‌ی دی، خوداوهندی هه‌تاو
(شوتسو) پیشان هه‌دا له‌نیوگه‌میکه‌ دایه‌و گاسنکی به‌ده‌سته‌ویه
به‌ کورتی هه‌مزه‌لولله‌ی په‌انی ژبانی کشت و کالیمان بۆ
رهنگه‌ده‌ده‌نوه‌ته‌وه‌له‌ زۆر له‌ ژماردن ناهه‌ن.

6 / (گۆنینه)

گۆنینه له‌ لیکۆلینه‌ی میژووی و لاریگۆلۆژیدا شوئینی
دباری خۆی هه‌یه‌ نکه‌ هه‌ر وێگه‌ به‌کی ماددیو په‌رده‌ست
که‌ بوونی ده‌نشینان ده‌سه‌لمینی، به‌لکه‌ به‌هۆی به‌ریلاویو
بوونی له‌زۆریه‌ی شوئنه‌واره‌کان و پی‌سوندی په‌وی به‌ژبانی
ئاده‌میزاد هه‌ر له‌ مانه‌ دیزینه‌کانه‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌وه‌ی به‌رگه‌ی
سروشت و ده‌وری سه‌رده‌گرت و گه‌لێک لایه‌نی هونه‌ریو
کۆلتوری تێداه‌.

ئاده‌میزاد له‌چه‌رخه‌ به‌ریدنی نوێ‌وه‌ دوا‌ی ئه‌وه‌ی بێ به‌ردو
ئمشکه‌وتنه‌کانه‌ی به‌جێ هینشت و جیگۆر بوو ده‌ستی دایه
کشت و کال و گۆنینه‌شی دروست کرد.

که‌واته‌ گۆنینه (له‌ شێوه‌ی گۆسکه، یا ئامان به‌کاره‌یان یا
سه‌روبیژینگه‌ بێ یاخوه‌ بۆ تێناشتنی مردوویا هه‌ر لایه‌نیکی
دیکه‌ی پی‌سوند به‌ژبانی ئاده‌میزاد) له‌گه‌ن جیگۆر سوون و
سه‌ره‌له‌دانی کشت و کاله‌وه‌... بووه‌.

دکتۆر (هاری ساکن) لای‌ویه‌ که‌ ده‌له‌فۆناخانه‌کانی به‌رایێ دا
گۆنینه‌ بریتی بووه‌ له‌ سواخدانی سه‌به‌ته‌و تریانه‌ به‌قوربه‌ که
دۆزیه‌هۆی ته‌م چه‌شنه‌ گۆنینه‌به‌ش (له‌ شوئنه‌واره‌کان دا)
زه‌حمه‌ته‌، (37) چونکه‌ ته‌م خۆره‌ گۆنینه‌ به‌ توانای به‌رگه‌گرتنی
گۆرناکاربه‌کانی سرووشتی ئی‌یه‌ بۆیه‌ نمونه‌ی نهماوته‌وه‌.

پشکنیکی ئاریگۆلۆژیش ژماره‌به‌کی زۆری گۆنینه‌ له‌ هه‌واره‌

کشت و کالی‌یه‌کان دا دۆزیه‌تومه‌وه، له‌ چه‌رمۆحه‌سوونه‌و
سه‌مه‌پرا... تاد

7 / (هه‌لکۆلۆراوه‌کان)

هه‌لکۆلۆراوه‌کانیش به‌ هه‌موو شێوه‌کانی په‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی ترن
زۆریان ژبانی هه‌للاحه‌تیا بۆ تۆمار کردووین بۆ نمونه‌: -
- ته‌خته‌ مه‌مه‌مه‌رێک له‌ شاری (نیپۆر) دۆزراوه‌تومه‌وه، وینه‌ی ژنه
جوویناریکی سۆمه‌ری لێ شراشاه‌وه‌ شه‌نمیه‌کی به‌ده‌سته‌ویه‌ه
ته‌خته‌که‌ بۆ هه‌مزاری سی‌په‌سی پ. ز ده‌گه‌رێته‌وه‌.

- یان ده‌فسری نهمزگرتنه‌وه‌ی پینچ تیخ، که‌ له‌ پال له‌میه‌ی
هه‌له‌سه‌ی سۆمه‌ره‌کانه‌بان بۆ ده‌نوئینی، باپه‌خی ژبانی
کشت و کالیسه‌مان له‌ کۆمه‌لگای سۆمه‌ری دا بۆ ده‌وده‌خا. هه‌ر
ده‌فهره‌ شێوه‌ی له‌ شێوه‌ی گۆلده‌انێک ده‌کار به‌ پینچ ئوخان
دابه‌ش کراوه، که‌ هه‌ر تیخێک لایه‌نێک ده‌نوئینی، به‌تلوه‌سه‌ت
بێ ده‌کاو به‌ ئاده‌میزاد (له‌ به‌ر زۆترین حاله‌تی دا) کۆنایی دی. ته‌م
ده‌فهره‌ ئیسا له‌ هۆلی شارسته‌تیه‌تی سۆمه‌ره‌یه‌کان له‌ مۆزه‌خانه‌ی
عیراکی دا له‌ به‌غدا - پارێزراوه‌.

- هه‌لکۆلۆراوی دیکه‌یش هه‌ن له‌ شێوه‌ی دیواره‌به‌نددا که‌ دیمه‌نی
دره‌خت و شینابمان پیشان ده‌ده‌ن و ده‌گه‌رێته‌وه‌ سۆمه‌ره‌می
ئاشووری‌یه‌کان، بۆ نمونه‌وه‌ په‌کیک له‌ دیواره‌به‌نداته‌ هێ
سه‌ده‌ی چه‌فتی پ. زو بریتی‌یه‌ له‌ داوه‌تیك: (شلاوشاژن له
باخچه‌ دا تیشتون ده‌خه‌رنه‌وه‌وه، چله‌ میرو هیشوری تری‌شان
به‌سه‌ردا شوژ بوووته‌وه‌) ته‌وه‌ هه‌لکۆلۆراوه‌ له‌ مۆزه‌خانه‌ی به‌رینانی
پارێزراوه‌. (38)

هه‌ر له‌ باری به‌لگه‌ ماددی‌یه‌کانه‌وه‌، نه‌خه‌سه‌که‌ له
که‌ لایه‌ی شاری نیپۆزدا دۆزراوته‌تومه‌ که‌ بۆ هه‌مزاری دوومه
ده‌گه‌رێته‌وه‌، په‌ ئاشکراو به‌وردی شێوه‌ی ژبانی کۆمه‌لگای
دینه‌تشنینی ته‌وه‌ سامان پیشان هه‌دا. (38)

دوومه / سه‌رچاوه‌ نووسراوه‌کان

به‌لگه‌نامه‌ تۆمارکاراوه‌کان له‌ میژووی ئاده‌میزادا له
داهینانی هۆی نووسینه‌وه‌ ده‌رگه‌رتوون که‌ له‌ پینچ هه‌زار ساڵ

پاشا، میردی خوشه-وست عومریکی دریزه له درباری
پیرزوت دای

له وری یا رژی لی همدی، تا نموی لی ی ناوادی
له باشوره بو باکوور

له درباری ژوری بو درباری ژبری
نموی دا که داربهر وی تیدا دروی

تا نموی داری نوورزی لی دروی
به هه مورو لاتی سزمه رو ته کم

دارعماو سهوله جانی بی بیخش.

به لکو وایکا کینگه کانیش ویک جویتیاران حاسلایان بی
له سهری فرماتی دا، نمه خوابه شینای ژوربی دانه زله
ژوربی و

نمه خوابه روویار هستی و

تاوختیکی درینگه له کینگه دا بیخته و

له قامیشه لان دا قامیشی کون بی بگاوهی نوی بالابگری

بدلکو شازنی پیرزوی سهوزه وایکا

هیندو هینده دانه زله بکونه سهریک و

له کینگه دا خاس و تهره توله بهرز بیته و

عومری له کوشکا دریز بیته و

نمه خوابه دیجله و فورایش سهریکه و

که ناره کاتبان گز و گیای لی بروی و

بهمیرگان دابگری^(۳۶)

(تلیل برپاری دا کشت وکال له ولات دا دابمیزتی، بو
نمیش دوو برای دروست کرد، نیمیش (هاوین) ولیتن
(زستان)، هه به کیشیان کارو نهرکی خوی بو دیاری کرد؛
بهنموونه (زستان) نهرکی نه و به یو بیته هوی زانی مهر و بز و
مانگاو ژوربونی سپیلی و... ناد.

به لام هلوین نهرکی نه و به یو کینگه کان پر له دانه زله بکار
نمبارو جوختیان دابگری^(۳۷).

له جیهاتی په نلو حیگمه تیشدا که له چنده سالانه
دوایی لی یان دوزراو نمه هاتوره:

- گای بیگستان گیای دخواوهی خاوپن کینگه میش له بزسان
مزل بووه.

پان - روویاری به رویا، لوی ژوری دئی به دزا

یا - کرکیزی بی سهر پرشت و کو کینگه بی جویتیار
رایه و... ناد^(۳۸)

داخو دین لوی زور مهسلا بوچی بی، نه گه بو پرژی
کشت وکال نه بی که سهرچاوهی بز نیویسه، به تاییه تیش له
باشورودا که تارامه کی زور پانه ندی لادان بووه.

جوژیکی دیکه ی تیکته میخیه کان که باس رووکیان

تیدا هاتوره، نووسراوه پزیشکی به کانه، که له همان وختیش

ناوه کانیش بوچه سباندوین: ونوز داری عیراقی کون

پشتی ته واری به رووه کومه به مستی و له ناماده کردنی داو درماتی
پزیشکی دا^(۳۹)

هیندی له نووسراوه پزیشکیانه تاک تاک نووسراون

هیندیکی دیکه یان کراونه ته دوویش، یا راستر همدو

رووی تابلتیه کی گرتو نمه ته روویکی لوی رووه که کانی

له سر توتار کراوه رووه کی دیش به کارهینانی ویک درمان.

له نووسراوه سحری به کانیش دا که بو نمه مستی پزیشکی

به کلر هاترون (نوز داری سحری)، نه خوشیان بو به کارهینانی

هیندی جوژی روویک راسپاردووه^(۴۰).

نه درمخت و رووه کانه له دافانه پش دا هاترون

بهنموونه:

- درمختیک نشانهی (لام - lam) هه له په گمزی دار به رووی

پاشان بابلی وناشورویه کان به نیشانهی (لامو - lamu) که

له جوژی نهد بیاتی روویه روویوش دا، که هه له
زوویکمه ژبانی کشت وکالی بهرجه ته کردوه، گه لیک
دقمقان که نمونه ته بهرجه ته لموات: روویه روویوشی نیوان :-

- داس وگاسن و

- خوادوونلی گنم و خوداووندی بی چوله و

- گنم و جو

- هاوین و زستان و... ناد.

هه به بونهی نارهاتی هاوین و زستان

نه فسانه به کی سزمه ری هه به پناوی نه فسانه ی: (نیمیش

Emosh و نشت - Enan) کورتی تم نه فسانه به دملی :-

دهکاته داره پرو و یو میگزیرانیان به کارهیناوه.

• چه شینک له چه شه کانی دارسته و میران سرو که له نویسته میخه کان دا به (لی پار - U - par هاتوو.

• داری ئورز که شینسری سی بهم (سهدهی ۹) نوی

پ. ز. له کوته له کهیدی که به (کوته لی رهش) به ناویانگه دا هاتوو. (۳۸)

• سینه و تری و هه نجبر و داری تریش که له به شینکی تاییه ندا باسی ده کین.

● بهشی سی بهم ●

پاسا کانی و پیکه خستی کشت و کال

له عیراقی کون دا

دوای نهومی گوینده کشت و کالی به کان فراوانتر بوون و بوون به شاروسه بارت به زور نه گهران کشت و کال به پهبی سه ند، له پشه و بی نه نه گهرانه پیش به کارهینانی هویه کانی ئارکان بوو که بووه هوی پتیر سوونی بهرهم و پاشانیش بوژانه وی ئابووری؛ چونکه کشت و کال بو کومه لنگای عیراقی نه و سا سرچاره ی بو نوی و بناغی ژبان بوو، بیچکه له وهی که مرسته ی حاوی پیشه سازیش بوو. بهم بی به دورنکی گرینگیش له بیئاتانی شارستانی به تی دا بیی. به هزی نه و پایه خه ئابووری به پیشه وه، هیچ ده قیگی نووسراو نی به ئاسازی بو نه کیدین؛ له سه ده می شارستانی تی سوزمه ره کانه و بگره تا به سه ده مه همر دوایه کانی ئیسلام راده گا.

نیشانه بهر دور به شه وه، جی ی گومان نی به ر پیکه خستی کاروباره کانی به هوی یاساره پیوسته کی پیوست بووه له هه موو قوتناخه کاندایه که «پیوست به یاسا بوون و پینوینی عداله تی کومه لایه تیش له و کومه لگایانه دا ده گاته قوتناخک که نه شونمایه کی سیاسی و کومه لایه تیان کردین و بی که پیشین» (۳۹) له م پرووه پیش کاروباری کشت و کال له عیراقی کون دا به هزو و بیگای جزوا و جزوه ر پیکه خرا سوو، له پیشه وه نه و ریگاو هونمانش، یاساو و پیکه و نشامه و دیاری کردنی

ملکایه تی بوو. نیکستی له م باره به شمان له هه موو قوتناخه سیز ووی به کان دا بو ماوه تهمه، له چاکسازیه کانی (شورکاجانی) ی دادویری شاری له که شه وه بگره (سه ده ی ۲۴ پ. ز.) که دیاره کۆنترین چاکسازیه دنیایه، (۴۰) تا به یاسای (شورمه مومی دامه زرتیره ری به چه ی ئوری سی بهم ۲۱۱۳ - ۲۰۹۵) پ. ز. راده گا، که به کۆنترین یاسای نووسراو داده نری و یاسای (لبت عه شتاری پینجه مین پاشای بنه چه ی نیس ۱۹۳۴ - ۱۹۲۳) پ. ز. ئینجا یاسای شانشین (شیشه ونا) تا ده کاته وه یاسای به ناویانگی (حامورایی) که به ته و اوتیرین یاسا داده نری له وانه ی تا ئیشا دوزراونه ته وه؛ هه مره نده یاسا سوزمه ره کانی له پیشدا هاتوون، هه مره ها یاسا ئاشووری به کان که زیاتر پشتیان به یاسای حامورایی به وه به ستروه. (۴۱)

لیره وه هلل ده ده ی؛ نه و نده ی پیوه ندی به یاسه که مانه وه هه بی و ژنشای بخه بنه سه ره ئو یاسایانه، هه مره ها هه ولل ده ده ی ئاسازه بو نه و نامه به لنگه نامانه پیش بکه ی که له به یینی هوی لایه ن دا ئال و گۆز کراون له وه نده ی پیوه ندی به کشت و کالی وه هه ی. نه مه یان له لایه ک، له لایه کی دیکه وه نایی نه و حه قیقه شه شمان له بیر بچی که (پکه سترنگا) پیش وه دامه زراونکی لایینی و دنیای دورنکی تاراده بیک سه ره کی له ر پیکه خستی کاروباری کشت و کالی دا دیوه. که هه لله گری باسیکی سه ره بخوی له سه بنووسری.

یه کیلک له و ناسانیه ی که له سه ده می باهلی دا ماوه ته وه له خاوه ن زوی یه وه بو سه رکاره که ی نارووه داوای لی نه کسا که به یی وستی جووتساره کری گستره کسان حه قبان بداتی به چار و پشین له وه ی له کۆته له که دا هاتوو. (۴۱)

له به لنگه نامه بچی تردا که ریکه و تینکی تاییه تی ده نوینی و باسی فروشتی کیلگه به ک ده کا. ریکه و تینکه به زمانی نه که دی نووسراوه (هه مره نده زوری ی زاراوه کایش سوزمه رین) نیشدا هاتوو: «ملکایه تی نه و کیلگه به به شپایه دی فلان و فلان گوزرایه وه بو فلان. له پاشان دا دپته سه رسوتند خواردن به خوداوه ندو به پاشا که ئیلتیزام به ناوهری کی بکری. (۴۲)

بۆ زامان کردنی ریکتیکەوتنیش عیرافی یە دێزینەکان کرین و فرۆشتنیان بە پسرولە زامان کردوو؛ یەکیک لە پسرولانە ی کەمە سەردەمی سۆمەری نوویە بەم شێوەیە: «بەرخیکی مردو (مرداربرو) نالۆ لە رۆژی ۲۳ ی ئورنیکاردا وەری گرت لە مانگی جۆزەرەو لەو سالی دا کەشاری (هەولیری) تیدا وێران کرا».^(۱۱)

دەبینین لێرەدا پسرولە کە بە مانگی جۆزەرەو مێزو و کراوە. بەگۆنەری یاسایەشە، وتمان، سەرەتا چاکسازی بەکانی ئورکاجینا^(۱۲) بوو کە (لەخوداوەند دەترسی و بزیزی ملک و مالی دەگەری) بەم جۆرە ملک و زەوی و زارەکانی گەراندمو و ژیر فەرمانی پەرستگا لە کاتێکدا و مالی ئینسی - onai (میس) و کێلگەکانی و مال و کێلگە ی ژنەکانی و نیک کەوتبوونەو و باج و خەرج شینە کەنیشی ولاتیان پڕکردبوو نەک هەر ئەوەش چاکسازی بەکانی ئورکاجینا نامازە بۆ ديارەدی بەسرخو گرتنی کوزران لە هەلکەندنی بیری کێلگەکان دا... کە بۆ یە هەچن لەم کوزیرانە کۆنەگیان پێک هێنای.

یاسای (ئورنەمەن)یش کۆنەلێک بەندی پێوەند بە کێلگە و ریکخەستی کاروباری کشت وکالی تیدا بە پەنمورنە لە ماددە ۲۵) یدا دەلی: «ئەگەر کەسێ کێلگە ی کەسیکی دی بەزور و نساوینا (بە کارهینا) و خاوەن کێلگە بە یی یاسا داوای لی کردەو و زەونیکاریش گۆری یی ئەدا ئەوا ئەنانهت ئەویش دەدۆزینی کە لە کێلگە کە ی خەرج کردوو».^(۱۳) لەم ماددە بەدا ناکشاکا دەینی کە نایب کێلگە ی غەیر زوت بەکری (۱۴)

لە ماددە ۲۸) ییشدا دەخوینەو کە: «ئەگەر پیاونیک بۆ بەهۆی ژیر ئارخەستی کشت وکالی یەکیکی دی پێوستە سی (کور) جۆی بۆ هەر (نایک) نیک لە کێلگە دا بداتی».^(۱۴) ديارە کە یاسای ئورنەمەن بۆ بەجی گەیانندی دادویری مەبەدەتی خەستە بەری بە کارهیناوە.

یاسای (لەبت عەشتار)یش هەر بە جۆرە بۆو، بەنمورنە لەبەکیک لە بەندەکانی دا هاتوو: «ئەگەر پیاونیک درەختی لە باخچە ی پیاونکی دی راقەناندن، لەسەرەتی نیو- مون- زویری لە بریکاری دا بداتی».^(۱۵)

لێرەدا دەبینین پاراستنی دارو درەخت، بەتایەتیش داری بەبەر بەهەند هەلگیراوەو یایەخی یی دراو (۴۴).

یان لە نەمورنە یەکی تری ئەم یاسایە دا هاتوو: «ئەگەر پیاونیک چۆو ناو باخچە ی پیاونکی دی بۆزوی و (وگیرا)، پێوستە (۱۰) شیکل زیوی بداتی».^(۱۶)

یاسای (ئیشنەوزنا)یش کە تابلێشە قوربەکانی لە (تل حرمل) دا دۆزرانەو یە سەردەمی بابلی کۆنە، لە ماددە (۷) ییدا کۆری درۆنە ی بە دوو (سوروت) دانەوێلەو دوانزە (حەبە) زیو دباری کردوو.

لە ماددە ۸) ییشدا کۆری تۆدەری بە سوریتیک دانەوێلە دباری کردوو.^(۱۷)

لە ماددە ۹) یەمیشدا هاتوو کە: «ئەگەر کابرایەک شیکلیکی زیو دا بە کابرایەکی کۆری گرتە بۆ دۆزینەو ئەگەر ئەو کابرایە دۆزینە کە ی بەتەواری بۆ ئەنجام ئەدا دەینی لەبیری ئەو (۱۰) شیکل زیوی بۆزەتی».^(۱۸)

لێرەشدا تیلیتزام کردن بە پەیمان بەتایەتیش لەو کاروبارانە ی پێونەدیان بە کشت و کالەو هەبۆو یایەخی یی دراو بە هەند هەلگیراوە.

- کشت وکال لە یاسای حامورایی دا -

یاسای حامورایی کامشەڕین یاسای نوسراوە لە نێو یاساکۆنەکانی عیراق، جگە لەویش تاکە یاسایە کە بە دارشتنی خۆی و بەتەواری گەشیتنە دەستمان.

یاسای حامورایی لە هەموو یاسا کۆنە کاتیش زیاتر یاسی کارووباری پێوەندار بە کشت وکالی تیدا هاتوو [ماددە (۴۲) تا (۱۰۰)] و [لە خوارمەو نەمورنە ی هەندی لەو ماددە دەخەپنە بەرچاو: -^(۱۹)

- لە ماددە ۱۲ دا هاتوو: «ئەگەر کەسێ کێلگە یکی بۆ چاندن بەکری گرت بەلام دانەوێلە ی تیدا نەچاند، جا ئەگەر دەرکەوت کێلگە کە ی نە کێلارە، پێوستە بە یی ی کێلگە ی هاوسی دانەوێلە بە خاوەنە کە ی بدا».

- «ئەگەر جۆویناریک کێلگە یکی بە دانەوێلە چاندراوی یا

به کونجی جانسراوی مروونه کرد، پیوسته لسه‌ر خاوه‌نی کینگه به‌خزوی دانه‌ویله پاکونجیه‌کی که له کینگدا به‌رمه‌م دتی وهریگره‌ی ده‌ین دره‌م‌انیش له‌گه‌ل زیاده‌که بو‌بازرگانه‌که بزومیزی - ماده / ۵۰۰ له بارمی هه‌ل‌تانی به‌ریه‌میشه‌وه له ماده (۵۳) دا هاتوو: وه‌گه‌ر که‌سی له به‌هیز‌کردنی به‌ریه‌ستی کینگه‌که‌پیدا که‌متر خه‌می کردو به‌هیزی نه‌کردو که‌لینیکی تی‌که‌وت و ناوره‌ی چینراوی (کینگه) ی‌تیک دا، پیوسته لسه‌رخاوه‌نی به‌ریه‌ست له بریتی شو زه‌روه دانه‌ویله‌ی بداتی ۱۰.

له‌بارمی به‌کری‌دانی بیستانیش له ماده‌ی (۶۱) دا هاتوو: وه‌گه‌ر بیستانچی کینگه‌کی هه‌موو نه‌چاندو پارچه‌یه‌کی به به‌بارمی هیشه‌وه، ده‌ین وه‌پارچه‌یه له‌گه‌ل نه‌وره‌شه حساب بکری که به‌ری ده‌کوی؛ مه‌به‌ستی به‌شی کابرای به‌کری ده‌ره.

لیره‌شدا ده‌ره‌که‌ویی که هیشه‌تووی زه‌وی به‌به‌بارمی هه‌ر له‌دیز زه‌مانه‌وه په‌سند نه‌کراوه، له‌ویش ده‌چی ته‌مه به‌هزی زیادبوونی بیژمی دانیشتوران بو‌ویی...
وه‌ک وتمان یاسی حامروایی ژماره‌یه‌کی زوری ماده‌که‌انی بو‌کارو‌بارمی کشت وکال ته‌رخانه؛ ته‌مه‌پش خزی له‌خزیدا بابه‌خ ورونی کشت وکالمان له ژمانی کومه‌لگادا بو‌روون ده‌کاته‌وه، له کاتیکدا ته‌م یاسایه سه‌رجاوه‌یه‌کی به‌پیشه‌بو لیکو‌کویه له‌م مه‌یدانه‌دا.

● به‌شی چوارم ●

په‌نجه‌نما. ک بو‌ه‌ندی له‌و‌روه‌ک و ده‌رخانه‌ی له‌هیرانی دیرین دا بو‌واون و چۆنی‌تی به‌کاره‌یتان

به‌لگه‌نامه‌ بازرگانی به‌کانی عیرانی کۆن پیمان ده‌لین که نارداوه‌که‌انی هه‌ریمی زایلین، به‌تایه‌تیش له‌سه‌ره‌می بابلی‌دا، به‌شیکی زوری به‌ره‌می کشت وکالی بو‌وه؛ وه‌کو که‌نم و جو‌خورمه‌لر زۆنی رووه‌کی و خوری که بو‌نیران و که‌نداو نیرداوه. ^(۶۲)

گوسانی نیدا نی‌یه که سه‌ره‌زیز و زیاده ده‌چینه نیو‌تالقی ناردنه ده‌روه.

تیکته میخیه‌که‌انیش که له شوشه‌مواری جیاجیادا دۆزراونه‌تیه به‌تایه‌تیش ته‌وانی‌تزل حرمل، لیسه‌تیک زوری له‌و‌روه‌ک و ده‌رخانه بو‌نماز‌کردوین که ته‌وسا، وه‌ناوه‌نیراون، ته‌نانه‌ت هه‌ن‌دیکیان له‌وانه ئیستان له پیشه‌وه‌ی ته‌وه‌به‌ره‌مه‌ کشت و کالانه‌ن که ده‌نیردینه ده‌ره‌وه‌ی ولات، له‌وانه‌میش: بیجگه له‌گه‌نم و جو‌ودانه‌ن‌ویله‌ی دتی که هه‌ر له‌کۆنی کۆنه‌وه مالی کراون و چاندراون و وه‌ناو هیتراون:

● دارخورما

_____ : زوروش له‌بارمی دارخورما له‌وه‌لگه‌ن‌مانه‌دا هاتوو‌وه که باسیکی به‌ته‌نی هه‌ل‌ده‌گری، سه‌بهرت به‌وه‌ی که خورما به‌کیک له‌وه‌به‌ره‌مه گرینگانه بو‌وه که بو‌(سازوو‌وه‌ی سوپا) به‌کاره‌اتوو؛ به‌هزی ته‌ر به‌ها خوراکی‌یه‌ی هه‌یه‌تی...

دارخورما له‌ زمانه‌ ساسی به‌کان دا ناوئیکی هاوه‌ش‌نی نی‌یه، به‌نمونه‌ بابلی به‌کان پێ‌یان گو‌توو‌وه (گیشمارو - Gishmaru) که له ته‌سلدا له وشه‌ی سو‌مه‌ری (گیشمار - Gishmar) هاتوو. - (خورما) پش به‌ سو‌مه‌ری پێ‌یان کو‌توو: (زو- لوم - Lu-lum-ma)، ناوه‌ بابلی به‌که‌به‌شی (سلوم) هه‌ز له‌وه‌وه ده‌رها‌ردراوه. ^(۶۱)

سه‌رجاوه‌ ئاشووری به‌کانش باسی جو‌ره دارخورمایه‌که ده‌که‌ن و به (دارخورمای باکوور) ناوی ده‌بن، واده‌که‌که‌ویی ته‌م چه‌شنه دارخورمایه‌ تابه‌ت بو‌وه به‌باکووری عیراق و له‌باشووردا شین نه‌بو‌وه ته‌نانه‌ت جو‌ریکی دیکه‌ به‌شبان باس کردوو پێ‌ی گو‌توراوه (دارخورمای شاخ) ^(۶۲)

هه‌ندی کۆل‌راوی ئاشووریش، که‌چه‌نبه‌ دیه‌نیکێ شه‌ره‌کانی‌ت‌مان پشان ده‌ندن، له‌وانه به‌کیکیان خه‌ریکن له‌خاکی دو‌ژمن دارخورمایان

زاده‌نشین و هه‌آه‌ده‌کێشن به‌مه بهستی ئه‌وه‌ی
 نازووقه‌یان؛ که سه‌رچاوه‌ی بۆ یوینانه بیرن...!
 دارخووما له نیکسته ئه‌ده‌می به‌ دێزینه‌کانیشدا
 باس کراوه، نوژداری بابیلی و ئاشووری
 خورماییان بۆ چه‌ندین مه‌به‌ست به‌کاره‌یناوه‌وه‌کو
 به‌کاره‌ینانی بۆ گوان و برینی پس بووه‌ نیکه‌ل
 کردنی له‌گه‌ل رۆن و هه‌روه‌ها بۆ گۆنی...
 ده‌سان دۆشاویشان له‌گه‌ل گولا و بۆنه‌خۆشی
 گه‌ده‌ به‌کاره‌یناوه‌.

• چه‌وه‌ندهر

..... : چه‌وه‌ندهر هه‌ر به‌مادپه‌شته‌به‌ ماوه‌ئوه‌ که له
 سۆمه‌ری‌دا یه‌ی ناسراوه (سوه‌وندهر - Summar)
 که ئیشاره‌تی پۆل و په‌گه‌زیش له‌ئێشه‌...
 چه‌وه‌ندهر وه‌ك نیکسته میخه‌کان ده‌لێن بۆ گه‌زێش
 (خۆرسک) هه‌هه‌روه‌، به‌تایه‌تی له‌به‌شی باکوور
 عیراق‌دا.
 له‌به‌کاره‌ینانی نوژداریشدا بۆ ئاوسان و برینی
 قاج، هه‌روه‌ها بۆ میزگی‌گران وه‌ك یاره‌مه‌تیده‌ری
 خواردمه‌نیش بۆ هه‌ر س کردن به‌کاره‌اتوه‌.

• که‌وه‌ر

..... : له‌نیکسته میخه‌کانی سه‌رده‌می بابیلی‌دا
 به‌(کراسش) هاتوه‌وه‌ به‌ سۆمه‌ریش یه‌یان گوتوه‌
 (کا - راش)، وادیاره (کراش)یش هه‌ر له‌وه‌وه‌
 هاتوه‌.

که‌وه‌ر له‌ نوژداری کۆن‌دا بۆددان ئیشتانیان
 به‌کاره‌یناوه‌، هه‌روه‌ها بۆ ئیشتی په‌حمی ژنان
 گه‌مچی له‌ هینسندی سه‌رچاوه‌دا خواردنی
 ئه‌ده‌سه‌کراوه؛ به‌ نمونه‌ له‌کاتی چاوی ئیشتان‌دا،
 هه‌روه‌ها جه‌نته‌مین رۆژی مانگی بابیلی
 له‌گه‌ل ماسیش نه‌خواریه‌، چونکه‌ یه‌یان
 وابوو که خوێندی که‌وه‌ر له‌گه‌ل ماسی‌دا ده‌بیشه‌
 هزی ئه‌وه‌ی دوویشک به‌و که‌سه‌وه‌ بدا
 خواردوویه‌تی.⁽¹⁷⁾

• په‌ژا

..... : په‌ژایش له‌ سه‌رچاوه میخه‌کان‌دا به‌ شیوه‌ی
 (سه‌سره‌ی) بابیلی و ئاشووری هاتوه‌، به‌لام له
 لیسه‌ی روه‌وکه‌کاندا پاشگرتنی سۆمه‌ری پێوه‌
 ئه‌ویشت (سی - سه‌سکه‌ل Se - Sidl) که له
 بابیلی به‌که‌یدا (سیکلوم)ه، زیاتریش وایه‌ ده‌چی
 به‌په‌یازی، ئه‌وه‌ی (خۆرسک) گوتراوه‌ی.

سه‌په‌ریش ئه‌وه‌یه‌ له‌ نوژداری عیراقی دێزین‌دا
 پیازه‌که‌م به‌کاره‌اتوه‌، ئه‌مه‌ش له‌ سه‌رچاوه میخه‌
 پێشکێشه‌کان‌دا ده‌ردکه‌وتی، نه‌نهما بۆ هه‌ندی
 نه‌خۆشی نه‌می وه‌کو گۆنی ئیشتان و نه‌مانی
 ناوی چاره‌.

• سه‌ر

..... : له‌ سۆمه‌ری‌دا به‌ (se - shar) و له‌بابیلی
 ئاشووری‌دا به‌ (شوم) هاتوه‌.

سیره‌ له‌ عیراق‌دا زۆر زۆر کۆنه‌مه‌مه‌ش به‌وه‌رله‌.
 ده‌رده‌که‌وتی که له‌نوسراوه میخه‌ زۆر کۆنه‌کان‌دا
 باسی هاتوه‌ (سه‌ره‌تای) هه‌زای سی‌به‌می
 ب. ن.
 له‌ نوژداری ئه‌وسایش‌دا سیره‌ بۆددان ئیشتان و
 میزگی‌گران و هه‌روه‌ها هه‌ندێ له‌ نه‌خۆشی‌به‌کانی
 زه‌رداره‌.

• کوله‌که‌ (کلو)

..... : نیکسته میخه‌کان باسی زۆر جووری
 کوله‌که‌ ده‌که‌ن که له‌ عیراقی کۆن‌دا چێراوان-
 هه‌ر له‌ پۆلی خشۆکاتیش ناوی ژاله‌ه‌ به‌
 کوله‌که‌ی کیزی هاتوه‌وه‌، که جووریکیان سیفته‌ی
 (شاخاوی) به‌ دوا‌دا هاتوه‌وه‌ به‌داریشه‌ی سۆمه‌ری
 به‌م جووره‌ هاتوه‌وه‌:

(ئوکشن - تی - جل - لا - کور - را) -
 جووریکێ دیکه‌ به‌ سۆمه‌ری به‌داریشه‌ی (کور - را
 Kur - ra) که جووری شاخاوی ده‌گه‌ینی هاتوه‌وه‌.

• تری

_____ : تری به سۆمەری (گیشن - Geshitin) له گەل و پەنشانانی پۆلی درەختە کە .

له بابلی و ئاشووری (کسرنو) یان بێ گوتسۆره، کە دیاره (گرم) یی عەربیش وەك مامزێنا طە باقر دەقی هەر لەوێوە هاتوو.

تری له زۆر تێكستی مینخی دا باسی هاتوو هەر له سەردەمە کسانێ بەرابێ (سەرەتایی هەزاری سێ یەنسی پ. ز) کەوا بێ دەچی. زووتریش هەبووی. لێره دا جێی باسە؛ هەر لەووشانە ی لەوشە ی تری ی سۆمەری دا هاتوون وشە ی میژۆه (Eshlin - Par) کە دەکاتە تری ی وشکەرە بوو.

له گەل وشە ی (ئینس) بێشدا یەك دێگەرەمە کە لێ نوژەکان بە (مە ی) بیان لێك داوێتەرە.

له نوژداری بابلی و ئاشووری شیدا تری بە کارهێنراوه زیاتریش دۆشلۆه کە ی وەك نیوێندیک بوگرتهوه ی دەرمانی تر.

• هەنجیر

_____ : له تێكستە مینخە کان بەنشانە ی (Ma - Me) هاتوو (له گەل یشگری نیشانە ی ناسینەر). هەر له سەردەمی سۆمەرە کانێشەمە ناوی هەنجیر هەبە.

له نوژداری کۆنێشدا بوێنخۆشی یەکانی گەمەو بوژارای بوون بە کارهێنراوه، هەر وەها هەنجیر بە شیریش بویرین و ژانە سەر له سەرنراوه دوا ی ئەوه ی سەرە کە پاك پاك تراشراوه.

• سیو

_____ : گۆتمان هەنجیر بەنشانە ی مینخی (ma - me) هاتوو، جا ئەگەر هەندێ سەردەمی ناسۆیمان بو ژیا کرد بە (خاشخۆر) دەخۆنلرێتەمەو دەکاتە سیو.

تێكستە کانی (تبل. حرمل) حەفت چەشن

سیو ی تیدا هاتوو.

گۆزانیە کیش لەسەردەمی بابلی کۆنەرە هەبە تاییەتە بە خوداوەند (ماما) و تیدا هاتوو دەقی : وگۆزانی ماما له سیو شیرین ترە .

لەنۆژداری کۆنیش دا بوژوور مەبەست بێ کارهێنراوه، لەوانە له گەل ئاوی شیرتین بو پاك کردتەوه ی دەم و هەر وەها بوێنخۆشی گەدەیش گۆشراوه ئاوه کە ی دراوه بە نەخۆش .

له هیندی مەسە ی پیوێند بە جادویش دا بە کارهێنراوه لەوانە (جادووی دلدار ی)؛ بەوه ی یساو سێنکی هیناوه و سێ جارانێ بەسەردا خوێندوو بو داوێتە ژن گواپە کە ژن خواردوو یەتی بو ی هاتوو یه رایێ . بێ دەچی ئەمە هەر له چیرۆکی باب ئادم و داک حەزاوه هاتی .

لەهینانە ناوی زۆر روو ک و بەروویومی دیکەش له تێكستە مینخە کان دا هاتوو لەوانە قوڤ و هەنارو هەرمێ و هی تر^(۱۷)

• ئەنجام

کشت و کال بەهزی ئەوه ی کە دیاره سەرچاوه ی کی سەرەکی بۆ سیو یه، ئیستاشی له گەل دا ی، چ جاتی سەردەمی کە تازه لادە میژاد دەرکی بێ کردین و بایەخی زانیی و هاتی مائی کردین و وه ناوی هیناوه .

لەم پراونگە یه ؛ وەك له بەرانی شدا پەنجەمان بوژاکیشواوه کە نووسین دەر بارە ی باسیکی لەو چەشتە زۆر زۆری دەوی، بەلام ئیسه لەم باسەدا هەولمان داوه ئەو سەرە قەلمانە ی بو بەشە کانمان هەلبژاردوو بە پهلپشتی چەند سەرچاوه ی کی باور بێ کراوو کەم تا کورتیک سنوورینکی بو دیاری بکەین کە دەگۆنچی هی تر بێن بەر بلاتر یا هەر له گۆشە نیگایه کی تر بوو باسی بکەن . بەهەر حال ئەم باسە له چەند سەرە قەلمیک

زیاتر نی به لهو جیهانه فراوانی لهه بابه ته ههلی دهگری.

پهراویز

- (۱۴) ریگی (کاربۆن ۱۱) دهیکه له تۆز پشمویکه مژنی مژووی پاشمانه تهرینه کلان وزاتیی. تمهینان دا به کاروهی بهناییش بۆ مانده لۆزگاتی به کان. لهم ریگیه به ههزی تهشکی کاربۆنی بهه که له مابدهتهدا دهستیه به تمهینان دهستیان دهکن، بهوتی لهم جزوه کاربۆنه دهجته نوروویک ولشی گیاته بهر، که دیله کاسی کاربۆن ۱۴ له مابوی تهمبوسوی ۶۸، ۳۰: ۳۰ سالی دا تهمبوی دهروا، دواي تهمبوسوی ههمان بهخت له تهمبوسوی که مابو، تهمبوی لهعست دها و بهم جزوه .
- (۱۵) دکتۆز هاری ساکتز، عهقه بابل - ۲۹ ل.
- (۱۶) دکتۆز تقي الدبیاع، الشوره الزراعيه والقری الأولى، زنجیری (حضاره المراق) ب ۱ ۱۹۸۵ ل. ۱۲۴.
- (۱۷) ههر لهو سهراویه له ۱۲۵.
- (۱۸) برواته - ول دهورات، قصه الحضاره - ویرگیاتی محمد بهلران ب ۲ - لههوه ۱۹۶۵ له.
- (۱۹) طه باقر، مقلده فی تاریخ الحضارات القبطیه - ب ۱ - ۱۹۷۳ ل. ۲۹ ل.
- (۲۰) ههر لهو سهراویه له ۲۶.
- (۲۱) لهردا جعی یسه که بئین لهو تهمبوسوی بهی سهنطروب پروفهسیکی تالیته به کپشک وتلهای خوی بیوا
- (۲۲) علی محمد مهیدی، (النشاط الحکمیة الزراعیة فی وادی الرافدین)، گۆزلهی (المنطق والتأسیه بی بهدایي زماره ۸۷) ی پکویه ۱۹۸۱ ل. ۱۹۹ ل.
- (۲۳) برواته - فرج لهجهجی، شایهش باسمه ئیستاش لهگهتهدا یی لهم جزوه تالمیرانه لهتۆز دهیاتهشته کاسی گۆزلهدا بهکار دین.
- (۲۴) دکتۆز لوزی رشید، صناعة الطابوق فی المراق القديم - گۆزلهی (الغظ والتأسیه) زماره ۷ ی پکویه ۱۹۸۱ ل. ۴۴.
- (۲۵) شیلیانی باسمه که به کهمین مژوی لوهلی (پلهجه بهدیکی لاکیشه بیوه) لهجینی دهوسای شۆنههولای حسوسونهی باکووری ههراق مژوراوتهمبوسوی ۵۰۰ ی. پ. ز دهگیمتیموه - برواته دکتۆز هاند ناجی - الاختام الاسطراتیه - زنجیری (حضاره العراق) ب ۴ - دهر الحریه - بهغدا ۱۹۸۵ ل. ۲۲.
- (۲۶) دکتۆز هاری ساکتز - عهقه بابل - ۲۹ ل.
- (۲۷) تاندردی ههلو - بلاک شوره، نینوی بابل - ویرگیاتی : د. عیسی سلیمان و سلیم له الکتریتی - دار الرشید - بهغدا ۱۹۸۰ ل. ۶۷.
- (۲۸) دکتۆز احمد سوسه، تاریخ حضاره وادی الرافدین، ب ۱ - دهر الحریه - بهغدا ۱۹۸۳ ل. ۴۴.
- (۲۹) صوبللی نوح کریمه، من الریح سومر، ویرگیاتی طه باقر واحد خهزی - مژسه فریکلین تالمیره من ۱۹.
- (۳۰) بیوه یی گۆزلهه له کادیبا، چونکه بههزاران تالیته له ههمولو پهنیکی زاتستهو لئ مژورا بهوه.
- (۳۱) دکتۆز فاضل عبدهلواحد علی، الریاضی والفلاح فی الادب السومری و قصه عابیل ولعابیل فی التورده - گۆزلهی (بین التهرین) زماره ۳۲ سالی ههشم

- (۱) شایستی باسمه که کۆنتریموه لهو شۆنههولای ههراق مژوراوتهمبوسوه (بهردهب لگه) بهه له بێک چهسه مانی، که پاشاموی خهزی بههوتی تهرینی تریکی لهوی که به لهشوروی ناسراوی ئیسا دا مژوراوتهمبوسوه - برواته : فرج البصمجي - کنوز المتحف المراقی، بهریزه بهرایتی گشتری شۆنههولوه کان، بهغدا ۱۹۷۲ ل.
- (۲) لهم پاره بهوه برواته : د. عمر حسن شریف، د. ههسنان الفلانی، (اساسیات علم الجیولوجیا) بلاک کرهوهی - جزوه وایلی - نوروک و شۆنههول تر ۱۹۸۲.
- (۳) تالمیرانی لههوه برواته بهنلوی تهرووویالی دهگیمتیموه بۆ تهوی که به کهمین شۆنههول بۆ به کهم جار لهو جی پاته مژوراوتهمبوسوه.
- (۴) پیش لهو دهروش، دهوویکی دهکه ههیه، لی تۆز دهکان به (خهزی تهمبوسوی تالمیرانی - Basset - ی دهسان و کورمیک لمارزی ساده ی دهگیمتیموه که بیوهی دهلین (چه گهله تالمیراز - Pottasch Tode) و له باکووری لهغیر یلی شۆنههول دهیکه مژوراوتهمبوسوه. لمارزی له ههراق تهمبوسوی تهمبوسوه بۆه دهینی لهردا باسمان نه کهرهوه، ههر لهم پاره بهوه ههتقی له له تۆز دهکان لهو لمارزانه بهکردهی سهروشت دهزان لهوی هی تالمیراز.
- (۵) برواته : د. فرج البصمجي - کنوز المتحف المراقی - بهغدا - ۱۹۷۲ ل. ۱۴.
- (۶) طه باقر، مقلده فی تاریخ الحضارات القبطیه - ب ۱، دار البیان، ۱۹۷۳ ل. ۱۵۴.
- (۷) دکتۆز تقي الدبیاع، الشوره الزراعیة والقری الأولى زنجیری (حضاره المراق) پیش به کهم / دار الحریه بهغدا ۱۹۸۵ ل. ۱۱۴.
- (۸) ههر لهو سهراویه.
- (۹) دکتۆز هاری ساکتز، عهقه بابل - ویرگیاتی : د. عامر سلیمان بهغدا / ۱۹۷۹ ل. ۳۱.
- (۱۰) ههر لهو سهراویه.
- (۱۱) نمونهی ههرو لئ تالمیرازانه له مژورهخانهی ههراقی دا له بهغدا پارێزوان.
- (۱۲) دکتۆز تقي الدبیاع، الشوره الزراعیة والقری الأولى، زنجیری (حضاره المراق) - پیش به کهم - بهغدا ۱۹۸۵ ل. ۱۲۰.
- (۱۳) سالی ۱۹۸۶ - ۱۹۸۷ تهمبوسوه یی بۆلرۆنی ههراوگیکی دهیکه له تریک شاری دهووک (کوردستانی ههراق) مژوریموه ههر چه تهه تا ئیسته شتکی له تریکان له بهرایتی لهم ههراوگیه به بلانزه کهرهوه بهه. بهلام بیک پارگه بهنایتی سهروتنای به ههراوگیکی کۆتر له (خهزمز) لئ زمارهوه.

به‌غدا ۱۹۸۰ ۳۶۱۱ .

به‌غدا چاپ کراوتسمو . پروانه : د . محمود الامین - قوانین حمورابی صفحه
والعه من حضارة وادي الرافدين - به‌غدا ۱۹۸۷ .

(۵۳) پروانه : برهان محمد نووی - تجارة العراق الخارجية - گزارش النظم
والتنمية - زمارة ۷۵۷ پی یکده - دار الثروة - به‌غدا ۱۹۸۱ ل ۱۶۱۱ .

(۵۴) طه باقر ، دراسة في التباينات المذكورة في المصادر المسماة - گزارش
سومر - جزمی ۸ - ۱۹۵۲ ل ۳۶۱۱ .

(۵۵) هدر نو سرچاپویه ل ۳۲ .

(۵۶) هدر نو سرچاپویه ل ۳۶۱۱ .

(۵۷) هدر نو سرچاپویه ل ۱۸۰ .

سرچاپوه‌گان :

• طه باقر ، مقدمة في تلخیص الحضارات القديمة - به‌شی به‌کم - ج ۱ دار البیان
به‌غدا ۱۹۷۳ .

• صباح عبود جاسم - مرحلة الانتقال من جمع الفوت في العراق وجنوب غرب
آسيا - نامهنکی مستشرق - بلاتونه کراوتسمو - به‌غدا ۱۹۷۵ .

• دکتر تقي الدباغ - الثورة الزراعية والغري الأولى زنجیری (حضارة العراق)
۱ دار الحرية - به‌غدا - ۱۹۸۵ .

• وکتور تقي الدباغ البینة الطبيعية والاسان - همان زنجیری سرهوی .

• لیبو فونهایم - بلاد ما بین النهرین - ویرگریانی : سعدي فیضی عبدالرزاق ،
وزارونی وکتابخانه - به‌غدا ۱۹۸۱ .

• د . فرج البصیحی - کنوز المتحف العسقلانی - بعوسوبه‌ایستی گشتی
شونیه‌واره‌گان به‌غدا ۱۹۷۲ .

• هاری ساکر - عظمة بابل - ویرگریانی دکتر و عمر سلیمان - به‌غدا ۱۹۷۹ .

• ول دورسوات - قصة الحضارة - ویرگریانی د . زکی نجیب محمود - ج ۱ -
جزمی به‌کم - قاهره - ۱۹۶۵ .

• طه باقر ، د . فاضل عبدالواحد علی ، د . حامد سلیمان - تأریخ العراق القديم
- ج ۱ و ج ۲ چاپخانه‌ی زانکزی به‌غدا / ۱۹۸۰ .

• رض : جراد الهاشمی - دور نهر الفرات في الامتدادات الحضارية لبلاد وادي
الرافدين - گزارش - بین النهرین زمارة ۱۴ / ۱۹۸۳ .

• د . احمد سوبه - تأریخ حضارة وادي الرافدين في ضوء مشایخ الري - ج ۱
- دار الحرية - به‌غدا ۱۹۸۳ .

• علی محمد مهدي ، انماط الملكية الزراعية في وادي الرافدين
گزارش - النظم والتنسيق - زمارة ۷۵۷ پی یکده - به‌غدا ۱۹۸۱ .

• فیان طه یاسین ، العصر الحجري القديم الاوسط في الشرق الابنى -
نلمی مستشرق - بلاتونه کراوتسمو - نیسانی ۱۹۷۶ .

• صموئیل نوح کرلیمر - من الواح سومر - ویرگریانی طه باقر و د . احمد لفری .

(۳۲) له مفراتی کون دا بابیری باو له‌وبسور که خوداوند سلفی جلیزیک
چارمنسوسی فرماتر یولو گدل هباری ده‌کا ، بویه بیوسیت بور که‌پاشا له
له‌مکندها بریاری خوداوندی بز بوری و نه‌شانه‌ی فرماتر یوایی بدیش بو
سالیکی تر له‌پنای نه‌پیدا که گشت و کالی بی‌یگا و به‌رمه زوویی زووباره‌گان
سوریکمن و تر یو همنگین زوویی . نلد .

(۳۳) طه باقر ، د . فاضل عبدالواحد علی ، عمر سلیمان (تاریخ العراق
القديم) ج ۲ به‌غدا ۱۹۸۰ ل ۳۷۱۱ .

(۳۴) طه باقر ، مقدمة في ابد العراق القديم - به‌غدا ۱۹۷۶ ل ۱۶۱۱ .

(۳۵) هدر نو سرچاپویه ل ۱۵۸۱ .

(۳۶) طه باقر - دراسة في التباينات المذكورة في المصادر المسماة - گزارش
سومر جزمی هشتم - بعوسوبه‌ایستی گشتی شونیه‌واره‌گان ۱۹۵۲ ل ۴۱۱۱ .

(۳۷) هدر نو سرچاپویه ل ۳۲ .

(۳۸) هدر نو سرچاپویه ل ۶۱ .

(۳۹) د . فرزی رشید ، الشرائع العراقية القديمة - به‌غدا ۱۹۸۷ ل ۱۱۱۱ .

(۴۰) سن نوسخی له‌ونیکسه میخسه نورسورانه به‌زسانی یزید یزید
خوزدان‌تسمه که باسی له‌یچاکسایانه‌ی تبدیله له‌گدل باسی بلوی تاله‌بارق
نوسرای وانی سوسریش دعورونی له‌یچاکسایانه .

(۴۱) چونکه نلشوروه‌گان همسور هیزیکان دابوره نوی صسته کیونه
سوی‌ی به‌کاتریان نوسر بکن له‌گدل همدنی له‌مستکوتانه‌ی نوسندی به‌ایدهان
کرشمور ویناسازی هومه هومه . بز به‌نوسندجان بعروه داتانی بلساره نه‌بور .

(۴۲) چونکه دیوریه درونیه له‌وختی خزی دا تمولو کر بوروبه .

(۴۳) بزده‌قی له‌ونیکسوتسه پروانه : د . عامر سلیمان ، القانون في العراق
القديم ۱۱۹۱ .

(۴۴) د . فرزی رشید ، الشرائع العراقية القديمة - به‌غدا ۱۹۸۷ ج ۳ ل ۲۱۱۱ .

(۴۵) جری بلسه که نه‌یچاکسایانه له‌که‌لایوی شاری (له‌گدل) دا له‌لایان
نورده‌قی همدنوسیه‌یوه خوزدانیه - بروانده . فرزی رشید ، الشرائع العراقية
القديمة .

(۴۶) هدر نو سرچاپویه ل ۳۲۱۱ .

(۴۷) هدر نو سرچاپویه ل ۳۲۱۱ .

(۴۸) طه باقر ، قانون لیت عشر ، قانون مملكة اشوتنا - به‌غدا ۱۹۸۷ ل ۲۵۱۱ .

(۴۹) همان سرچاپویه ل ۲۰۱۱ .

(۵۰) همان سرچاپویه ل ۳۲۱۱ .

(۵۱) همان سرچاپویه ل ۴۹۱۱ .

(۵۲) له‌پنایمه‌ی ویرگریانی ده‌که‌گان دا پشمان به‌ ویرگریانه‌کی ماموسا محمود
الامین بمشوروه که له‌گزارش کولجینی له‌مدیاتی داتشگای به‌غدا - زمارة ۳
سلفی ۱۹۶۱ بلاتونه‌ی و پاشتنی له‌لایان دمرگای کولوری و زشیری له

- طه النكريتي - دار الرشيد - بغداد ١٩٨٠ .
- طه بالقرود - عبدالعزیز حمید، طرق البحث العلمي في التاريخ والآثار - وزارة وثقافة فيزكردي بالآ - بغداد ١٩٨٠ .
- طه بالقر، دراسة في النباتات المسكورة في المصادر المسماة كوزلاري سوزر، جلدی ٨ بعش (١) بنزوبه وبعش شوننوركان بغداد ١٩٥٢ .
- د. فوزي رشيد - الشرائع العراقية القديمة - ج ٢ بغداد ١٩٨٧ .
- H.FRANCOFORT, The Sites of D'Ukition in the Near East, 1956.
- Jonathan Norton, The Great Farmer
- جایی تسمیرکا.

- مدزگی فرنکلین - قاهرة .
- صموئیل نوح کرایمر - السوسيون، تاريخهم وحضارتهم وخصائصهم، ويركيزاني د. فيصل الروالي - وكالة المطبوعات - الكويت .
- دكتور (عادل ناجي، الاختتام السلطانية - زنجيري (حاضرة العراق) بعش جوارم - دار الحرية - بغداد ١٩٨٥ .
- د. تقي الدباغ ود. وليد الجادر واحمد مالك الفتان - طرق التنقيح الأثرية - بغداد ١٩٨٣ .
- د. تقي الدباغ، مقدمة في علم الآثار - زنجيري - الموسوعة الصغيرة - زمارة ٨٨ - دار الجاهظ، بغداد ١٩٨١ .
- لاندري بارو، بلاد آشور، نينوى وابل - ويركيزاني - د. عيسى سلمان وسليم

ملخص البحث

الزراعة في العراق القديم

بؤاد عزيز سوري

الحجرية مع الترقف عند الفترة التي ظهرت فيها الزراعة والمعروفة بالمصر الحجري الحديث حيث بداية الاستيطان ومن ثم ظهور القرى الزراعية الأولى .

الفصل الأول: تناولت فيه عوامل قيام الزراعة في العراق مند القدم

الفصل الثاني: وهذا الفصل خصصت لمصادر دراسة الزراعة في العراق القديم، وقد عرضت فيه ابرز هذه المصادر المادية منها والمعدونة .

الفصل الثالث: تناولت التنظيمات والقوانين المتعلقة بالزراعة وعرضت في هذا الفصل دور المعهد كمؤسسة دينية ودينية في الحياة الاقتصادية والاجتماعية في العراق قديماً، إضافة إلى الرسائل والمفردات المتعلقة بتنظيم شؤون الزراعة المبرمة آنذاك .

أما الفصل الرابع والآخر: فكان لأبرز النباتات والمزروعات في العراق القديم واستعمالاتها الطبية .

ثم أتبعته بقائمة الهوامش، حيث وضحت فيها ما يستوجب التوضيح من النص لقائمة المصادر التي استندت منها بشكل أو بآخر في الكتابة . . .

كل المؤرخين وباحثي الآثار لم يختلفوا في اعتبار بلاد ما بين النهرين مهد الحضارات، حيث ان الانسان قد عاش منذ زمن سحيق في هذه الرقعة لما فيها من جبال منيعة وأنهار وافرة ووديان خصبة .

يتناول هذا البحث الزراعة من جانب إنها كانت عماد الحضارة والحياة مثلما هي الآن عماد الحياة . وفي اساسه فان البحث قدم في حينه الى رئاسة قسم الآثار في كلية الآداب جامعة بغداد كجزء من متطلبات التخرج ولا يخفى ان موضوعاً بهذه الأهمية قد طرح على بساط البحث في عدد من الدراسات التي لها علاقة بحضارة وادي الرافدين وهذا مادفعني (ولاسيما إنه كان من اختيار رئاسة القسم) تناول البحث في مفرداته الغير المتأولة والأسهاب فيما تناولتها تلكم البحوث في هذه المفردات دون إسهاب . .

وهكذا إستقر البحث على أربعة فصول إضافة إلى المدخل وخلاصة تاريخية حول الموضوع وكما يلي :

المقدمة: وهي بمثابة مفتاح لدخول الموضوع تطرقت فيها باقتضاب الى التسلسل التاريخي لمعصور ما قبل التاريخ والمعصور